

III. 1325 Ebazpena Kongoko Errepublika Demokratikoan. Ekintza Plan Nazionalak eta emakumeen erakundeen balorazioa

---

iker zirion landaluze¹

1. Sarrera

Lan honek Nazio Batuen Segurtasun Kontseiluaren Emakumei, Bakeari eta Segurtasunari buruzko 1325 Ebazpenak Kongoko Errepublika Demokratikoan (RDC) izan duen inplementazioa aztertzen du bi hurbilketa desberdinetatik. Lehenik, 1325 Ebazpenaren inguruan gobernuak onartutako Ekintza Plan Nazional (EPN) biak xehe-xehe aztertuz (lehenengoa 2010ekoa eta bigarrena 2018koa); eta, bigarrenik, Kongoko emakumeen zortzi erakundeek Ebazpenaren, haren inplementazioaren eta horretan nazioarteko lankidetzak duen eginkizunaren inguruan egiten dituzten balorazioak aztertuz –inkesta bitartez jaso direnak–.

RDCK ia hiru hamarkada daramatza etengabeko gatazka armatuekin. Eskualdeko gerrari amaiera eman zion 2003ko Bake Akordio Global eta Inklusibotik abiatuta, nazioarteko erkidegoak Kongoko errealitatea “gatazka osteko testuinguru” gisa definitu zuen. Alabaina, hainbat elementuk iradokitzen dute gatazka armatuak ez direla gainditu, hala nola ondoren sinatu diren bake akordioek; oraindik dozenaka talde armatu aktibo egoteak; etengabeko segurtasun ezak; eta indarkeriak oraindik sortzen dituen biktimek. Azken urteetan, egoera bereziki larria da herrialdearen ekialdean, Uganda, Ruanda eta Burundiko mugetatik gertu, Ituri, Maniema, Tanganika, Ipar Kivu eta Hego Kivu probintzietan.

---

1 Nazioarteko Ikasketetan doktorea eta UPV/EHUko Nazioarteko Zuzenbide Publikoko irakaslea. UPV/EHUko Hegoa–Nazioarteko Lankidetzari eta Garapenari buruzko Ikasketa Institutuko eta euskal unibertsitate sistemako (IT434-22) Giza Segurtasunari, Tokiko Giza Garapenari eta Nazioarteko Lankidetzari buruzko Ikerketa Taldeko (2022-2025) ikertzailea. Honako hauek dira bere ikerketa-gai nagusiak: bakearen eraikuntza eta generoa; borrokalari ohien desarmatzea, desmobilizazioa eta birgizarteratzea; justizia feminista; eta maskulinitate berriak.

Gainera, Ituriko eta Ipar Kivuko probintziak setio-egoeran sartu ziren 2021eko maiatzean, gobernuak hala erabakita, bertako gatazka armatuekin eta indarkeriarekin amaitzeko².

Testuinguru horrek, bada, are zailagoa egiten du 1325 Ebazpenaren inplementazioa eta, hasieratik, hura geldoa eta konplikatua izan da berez. Hala, ikerketa honen helburua da, hain zuzen ere, nazioarteko lankidetzak inplementazio hori laguntzeko izan dezaken eginkizunari buruzko ideiak eta gomendioak ematea. Horretarako, eta ikuspegi metodologikoari dagokionez, testuan, dokumentazioa aztertzeaz gain, Ebazpena egunero sustatzen duten tokiko emakumeen erakundeen ahotsak ere jasotzen dira. Izan ere, erakunde horiek ebazpenaren potentzialtasunak eta ahultasunak ezagutzen dituzte eta hobetzeko proposamenak egin ditzakete. Haien balorazioak *online* inkestean bitartez jaso dira, 2021eko irailetik azarora bitartean. Honako hauek dira parte hartu duten erakundeak: *Synergie des Femmes pour les Victimes des Violences Sexuelles* (SFVS); *Dynamique des Femmes pour la Bonne Gouvernance* (DYFEGOU); *Action de Protection Mère et Enfants* (APMEasbl); *Coalition des Femmes pour la Paix et le Développement* (CFPD); *Commission Nationale des Femmes Entrepeneures* (CNFE); *International Center for Peace and Environment Protection* (ICPEP); *Groupe d'Associations de Défense des Droits de l'Homme et de la Paix* (GADHOP); eta *Ligue pour la Solidarité Congolaise* (LSC)³.

Parte hartu duten erakundeen kopurua kontuan hartuta ezin dira emaitzak herrialdeko emakumeen erakunde guztietara orokortu, baina lagin horren balorazioak ezagutzera ematea funtsezkoa iruditzen zait. Izan ere, haien iritziak oso ekarpen baliotsua dira orain arteko prozesuaz ikasteko eta 1325 Ebazpenak RDCn duen inplementazioa hobetzeko, horrek Kongoko emakumeen bizi-kalitatea hobe dezan.

Testu honen egiturari dagokionez, sarrera honen ostean, bigarren atalean, RDCk izan dituen Ekintza Plan Nazional bien ezaugarriak eta eduki orokorra aztertuko ditut. Hirugarrenean, aztertuko dut indarrean dagoen Planak nola jasotzen dituen 1325 Ebazpenean identifikatutako lau jarduketa-ardatzak: emakumeek erabakietan parte hartzea; emakumeen aurkako indarkeria prebenitzea; emakumeen eskubideak babestea; eta biktimei erreparazioa ematea. Laugarren atalean, RDCko emakumeen erakundeek Ebazpenaren, haren aplikazioaren eta nazioarteko lankidetzari ematen dioten eginkizunari buruz dituzten iritziak aztertuko ditut. Eta, azkenik, bosgarren atalean, testuaren ideia nagusiak laburbilduko ditut eta Kongoko agintariei eta nazioarteko lankidetzari zuzendutako gomendioak egingo ditut, herrialdean 1325 Ebazpena hobeto inplementatzeko.

---

2 Horrek esan nahi du erregimen berezi bat dagoela, non agintari zibilen ordez agintari miliarrak dauden. Setio-egoera Félix Tshisekedi Errepublikako Presidenteak dekretatu zuen 2021eko maiatzaren 6an, eta harrez geroztik parlamentuak 15 egunean behin berritu egin du. Egoera horretan, bada, armada da –eta ez polizia– herritarren segurtasuna bermatzeko ardura duena; askatasun publikoak murriz daitezke (biltzeko eskubidea, pertsonen zirkulazioa, bizilekuaren bortxaezintasuna); eta auzitegi militarren eskumena zabaltzen da eta zibilek egindako delituak ezagut ditzakete.

3 Erakunde horiei ikerketan parte hartu izana eskertu nahi diet. Gainera, ikerketa ez zen posible izango Justine Masikaren laguntzarik gabe. Masika Ipar Kivuko Goma hirian kokatutako *Synergie de Femmes pour les Victimes des Violences Sexuelles* izeneko GKEen koalizioako presidentea da. Berezi eskertu nahi diot bere laguntza.

2. Bi Ekintza Plan Nazional, inplementazio ahula

RDCko gobernuak 1325 Ebazpenari buruzko bi Ekintza Plan Nazional (EPN) onartu ditu. Lehenengoa 2010ean onartu zuen eta ez zuen denbora-esparru zehatzik. Haren ordez 2019-2022 Ekintza Plan Nazionala onartu zuen 2018an (bigarren belaunaldiko EPN gisa ezagutzen da). Dokumentu biak gobernuak bere kabuz onartu zituen⁴, alde aurretik parlamentuan eztabaidatu gabe. Horrek, bada, horien legitimitate demokratikoa mugatu zuen, baita Planak inplementatzeko konpromiso orokorra ere; izan ere, gobernuaren ekimenez hartzen dira estatu politikatzat baino gehiago. Gainera, onartzeko modu horrek errazten zuen gobernuak Planak nahierara aldatzea edo baztertzea, are gehiago kontuan hartuta horiek ez dituztela –RDCren kasuan– jarraipen eta ebaluazio mekanismo argiak eta zehatzak.

2010eko EPNa egiteko prozesuan ehunka eragilek hartu zuten parte, besteak beste –neurri txiki batean bada ere– gizarte zibilak⁵. Prozesuak, gainera, genero arloko aholkularitza baten gainbegirada izan zuen (RDCko Gobernuak, 2010). Hasieran, Planak 60 milioi dolar inguruko aurrekontua izan zuen, esku hartzeko hamar ardatzera zuzenduta⁶. Ardatz horiei “osagai tematiko” (*composantes thematiques*) izena eman zitzaion eta bakoitzak bere helburuak, estrategiak, jarduerak, emaitzak, egiaztapen-iturriak eta aurrekontua zituen. Baina ez ziren horiek betearazteaz arduratuko ziren instituzioak eta/edo pertsonak identifikatu eta horrek, jakina, haien inplementazioan eragin zuen.

Jarraipena eta ebaluazioa egiteko Gidaritza Batzorde (*Comités de Pilotage*) Nazionalak, Probintzialak eta Tokikoak sortu zituzten, honako hauen ordezkaritza zutenak: bertako administrazioak, parlamentu nazionala eta probintziala -Batzorde Nazional eta Probintzialen kasuan-, gizarte zibila; agintari erlijioso eta tradizionalak; eta garapen eremuko lankideak. Hala ere, EPNaren aurreikuspenak Gidaritza Batzorde hiru horien inguruan oso urriak izan ziren, batez ere horien eginkizunei eta ardurei zegokienez⁷.

Lehenengo EPN hau herrialdearen deszentralizazio politikarekin lotu zen -2008an onartutako Deszentralizazioko Lege Organikoan oinarrituta-. Horren bitartez, botere administratibo eta finantzarioak, pixkanaka, Gobernu zentraletik Probintzietara eta Lurralde Erakunde Deszentralizatuetara eramango ziren, hau da, hirietara, komunitara, sektoreetara eta buruzagizetara (zirion, 2018). Zentzu berean ulertu behar da Eskualdeko eta Tokiko Garapen Planak ezartzeko apustua; izan ere, plan horiek 1325 Ebazpenaren inplementaziora lotzen saiatu ziren. Bijou Mushitu

4 Koordinazioa Genero, Familia eta Haurtzaroen Ministerioari zegokion, baina hori egiteko eta aplikatzeko ardura beste ministerio batzuen izan zen: Plangintza; Aurrekontua; Finantza; Gizarte Gaiak; Kanpo Gaiak eta Nazioarteko Lankidetzak; Osasun Publikoa; Hezkuntza; Eskualdeko Lankidetzak; Barne eta Defentsa; eta Justizia eta Giza Eskubideak (RDCko Gobernuak, 2010).

5 Gizarte zibila hiru egitura hauen bitartez ordezkatu zuten: *Cadre Permanent de Concertation de la Femme Congolaise* (CAFCCO), *Centre Juridique Résolution 1325* (CJR1325) eta *Réseau des Femmes Anciens Ministres et Parlamentaires* (REFAMP).

6 Esku hartzeko hamar ardatzak honako hauek ziren: bakea; segurtasuna; GIB/HIES; generoaren arabera sexu-indarkeriak; emakumeen eskubideak sustatzea eta babestea; parte-hartze politikoa; Zuzenbide Estatu finkatzea; eskualdeko eta nazioarteko lankidetzak; bake eta segurtasun arloko ikerketa eta ikasketak; eta inplementazioaren jarraipena eta ebaluazioa.

7 Hauek hiru urte geroago zehaztu ziren, 2013ko ekainaren 5eko 008/CAB/MIN.GEFAE/GIBI/13 Ministerio Aginduaren bitartez, Nazio Batuen Segurtasun Kontseiluaren Emakumei, Bakeari eta Segurtasunari buruzko 1325 Ebazpenaren Gidaritza Batzorde Nazional, Probintzial eta Tokikoen sorkuntza, antolakuntza eta funtzionamenduari buruzkoa.

Kat Generoko, Familia eta Haurtzaroko Ministroak 2015ean azaldu zuen bezala, helburua zen Nazio Batuen Segurtasun Kontseiluaren 1325 eta 1820 Ebazpenak “gure eguneroko bizitza zehatzean, bizi garen lekuan” gauzatzea eta, horretarako, emakumeek tokiko eremukoko erabakietan parte hartzeak eztabaiden eta diskurtsoaren muinean egon beharko luke (RDCko Gobernuak, 2015).

2010eko EPNa ez zen behar bezala praktikan jarri indarrean egon zen urteetan (2010-2018). Bigarren belaunaldiko EPNak honako arrazoi hauek identifikatu zituen, besteak beste: gizarteak ez zuela Plana ezagutzen; hura onartu zuen eta aplikatu behar zuen gobernuak ez zela Planaz behar bezala jabetu; aurrerapen gutxi izan zirela aurreikusitako emaitzei dagokienez⁸; eta EPNaren kideek babes gutxi eman ziotela. Porrotaren beste arrazoi batzuk izan ziren ez zela bete esleitutako aurrekontua (emandako dirua hasieran ezarritakoa baino gutxiago izan zen) eta Gidaritza Batzordeak berandu sortu zirela eta protagonismo gutxi izan zutela, batez ere nazio eta probintzia mailan (RDCko Gobernuak, 2018: 17).

Sanam Naragui Anderliniren ustez (2011: 32-35), EPNa egitea bezain garrantzitsua da hura tokian zabaltzea eta inplementatzea, izan ere emakumeek tokiko mailan pairatzen dituzte gatazka armatuen ondorio zuzen gehienak. Gainera, tokiko mailan, hain zuzen ere, emakumeek Ebazpenarengandik eta haren planteamenduetatik urrun senti daitezke (Wright, 2015). Gobernuak deszentralizazioan jarritako ahaleginak eta lehenengo EPNak Tokiko Gidaritza Batzordeak sortu izanak ahalbidetu zuten administrazio publikoek Batzordeetan egin beharreko lan horretan utzitako hutsunea tokiko gizarte zibilak betetzea. Halaber, Justine Masikak azaltzen duenez, Ipar Kivuko eta Hego Kivuko tokiko testuinguru batzuetan, tokiko ekintza planak emakumeen erakundeek ekimenari esker egin eta garatu ziren -oro har, parte hartzeko tailer inklusiboen bitartez-. Erakunde horien lan egiteko borondatea oso handia izan zen –Masikaren hitzetan oraindik– eta tokiko agintarien interesa gai horretara erakartzea erronka nagusia izan zen, batez ere ohiturazko agintariena (*chefs coutumiers*), horiek eragin handia baitute biztanle zibilengan, batez ere landa eremuetan⁹.

Nazio Batuek gomendatzen dute Ekintza Plan Nazionalak lau urterik behin berritzea. Hala ere, RDCn lehenengo EPNa horren bikoitza egon zen indarrean. Luzapen horren arrazoiaren artean dugu, Chantal Safou Lopusaren arabera, edukia exijentzia desberdin hauetara moldatu beharra: Segurtasun Kontseiluaren ondorengo ebazpenak¹⁰; nazioarteko eta eskualdeko tresna juridikoak arlo horretan¹¹; RDCko lege nazionalak; herrialdeko testuinguru politiko, ekonomiko eta soziala; edo deszentralizazio prozesua (RDCko Gobernuak, 2018).

Bigarren belaunaldiko EPNa onartu zenean, aurreko planak izan zituen zailtasunetako askok jarraitzen zuten, batez ere arlo politikoan, teknikoan eta finantzarioan. Hala ere, zenbait aurrerapauso daude agiri berri honetan, besteak beste (ibid.: 28-35):

---

8 Emaitza urri horien artean, bigarren belaunaldiko EPNak hiru aipatzen ditu: emakumeek negoziazio mahaietan eta erabakitzeko eremuetan duten parte-hartze urria; sexu indarkeriaren eta emakumeen giza eskubideen beste urraketa batzuen iraunkortasuna; eta emakumeek Armadako, Poliziako eta beste segurtasun zerbitzu batzuetako instantziatan duten presentzia oso baxua (RDCko Gobernuak, 2018).

9 Elkarrizketa pertsonala (zirion, 2018: 258).

10 Besteak beste, 2015eko 2250 Ebazpena, Gazteei, Bakeari eta Segurtasunari buruzko.

11 Besteak beste, Nazio Batuen Garapen Iraunkorreko Helburuak; Afrikar Batasunaren esparru kontinentalaren EBS agendari buruzko gidalerroak; Afrikar Batasunaren 2063 Agenda hazkunde inklusibo eta garapen iraunkorrerako; Estatu ahulentzako *New Deal* delakoa, 2011n Busanen (Hego Korea) onartua.

- Jarraipen eta ebaluazio tresnak indartu ziren, hiru elementu hauetan oinarritutako koordinazio-mekanismo nazionalaren bitartez: 1) zeuden Gidaritza Batzorde Nazional, Probintzial eta Tokikoak, EPNaren orientazio politikoaz eta egiaztapenez arduratzen zirenak; 2) 1325 Ebazpenaren Idazkaritza Nazional, Probintzial eta Tokikoak, EPNaren inplementazioaren ohiko kudeaketako organoak zirenak; eta 3) *Trust Fund* 1325 delakoa, 1325 Ebazpena inplementatzeko finantzamendua bilatzeaz arduratzen zena¹².
- Azterketa intersektzionala sartu zen, lehenengo EPNan ez zegoena eta, oso neurri txikian, ondorengo agiri ofizialetan bakarrik agertu zena. Hau da, bigarren EPNak onartzen du emakume kongoar guztiek jasaten duten genero-desparekotasuna beste aldagai batzuen eraginez larriagotu daitekeela (etnia, adina, landa edo hiri eremua, erlijioa, adskripzio politikoa, eta abar). Zentzu horretan, bigarren belaunaldiko EPNak berariaz aipatzen ditu “emakume kalteberen” (horien artean hartzen ditu emakume indigenak edo desgaitasunen bat duten horiek) eta landa eremuko emakumeen kezka espezifikoa. Halaber, hainbat aldiz aipatzen ditu “neskak, nerabeak eta emakume gazteak”. Horrek erakusten du bigarren belaunaldiko EPN honek 2015eko Gazteei, Bakeari eta Segurtasunari buruzko 2250 Ebazpenaren premisak hartu nahi dituela.
- Lehenengo EPNan aurreikusitako hamar osagai tematikoen ordez, EBS agendan lehentasuna duten esku hartzeko lau ardatzak sartu ziren, hau da, parte-hartzea, prebentzioa, babesa eta errehabilitazioa. Ardatz horiek hamaika helburu espezifikoren bitartez garatzen dira eta, zenbait kasutan, aurreko EPNan baino modu zehatzagoan lantzen dira. Halaber, helburu espezifiko bakoitzak emaitzak, adierazleak, jarduerak eta –hau berria da– eragile arduradunak ditu.

3. 1325 Ebazpenaren ardatzak bigarren belaunaldiko Ekintza Plan Nazionalean

3.1. Parte-hartzea

Ardatz honen helburua da erabakitzeke eremuetan, bake negoziatioetan eta bakean eta segurtasunean eragiteko mekanismo guztietan dauden emakumeen kopurua handitzea. RDCan indarrean dagoen EPNak 1. eta 2. helburu espezifikoak sartzen ditu ardatz honetan:

- 1) Gatazkak prebenitzeko, kudeatzeko eta konpontzeko tokiko, probintzia mailako, nazio mailako, eskualde mailako eta nazioarteko mekanismoetan eta herrialdeko segurtasun zerbitzuetan emakumeen eta emakume gazteen parte-hartze tasa % 20 handitzen laguntzea.
- 2) Herrialdeko erakunde soziopolitiko, ekonomiko, publiko eta pribatuetako erabakiak hartzeko organoetan emakumeen eta emakume gazteen parte-hartze tasa % 20 handitzen laguntzea.

Aipatu dudana bezala, emakumeek negoziatio mahaietan, erabakiak hartzeko eremuetan eta Armadako, Poliziako eta beste segurtasun zerbitzu batzuetako karguetan duten parte-hartze txikia izan zen lehenengo EPNan identifikatutako ahultasun bat. Bake negoziatioen kasuan, bigarren EPNak erakunde arduradunetan eragiteko jarduerak aurreikusten ditu, emakumeen ordezkari

---

12 *Trust Fund* 1325 delakoa Idazkaritza Nazionalak kudeatzen du NBE Emakumeak erakundearen gainbegiradarekin.

buruzko konpromisoak lortzeko. Erabaki soziopolitikoak eta ekonomikoak hartzeko eremuai dagokienez, indarrean dagoen planak adierazten du ordezkari hori handitu beharko dela “kopuruari eta kalitateari dagokienez”, mandatu hautetsietan zein nominatiboetan. Hala ere, emakumeen parte-hartzeko ehuneko zehatzak (% 20) indarra galtzen du, kasu bietan adierazten delako “% 20 handitzen laguntzea” eta ez, zuzenean, “% 20 handitzea”. Izan ere, horrela adierazita ematen du helburu espezifiko horiek edozein igogerarekin beteko direla (hori txikia izanda ere) eta ez % 20 lortuz. Hori, beraz, Planaren ahultasun bat da.

Halaber, helburu horiek erakusten dute emakumeen erakundeek eta, gero eta gehiago, gobernuek ere (nazionala eta probintzialak) garrantzi handia ematen diotela emakumeek kontu komunaren kudeaketan eta erabakitzeko eremu publikoetan parte hartzeari. Zentzu horretan, gobernuek onartzen du erakunde politikoaren demokratizazioa, susperraldi ekonomikoko eta bakea finkatzeko prozesuek emakumeen egoera indartzeko helburua izan behar dutela, eta gatazka armatuaren aurreko genero-desparekotasuneko *statu quo* horretara itzultzea ekidin behar dutela.

3.2. Prebentzioa

Bigarren EPNan, ardatz honen helburua da gatazka armatuetan emakumeen, emakume gazteen eta nesken eskubideen urraketak prebenitzea, 3., 4., 5., 6. eta 7. helburu espezifikoetan oinarrituta:

- 3) Emakumeek gobernantza politiko eta publikoan parte har dezaten sustatzeko eta gizarte eskubideak eta, bereziki, emakumeen eskubideak babesteko tresna juridikoen edukia herritarrei ezagutzera ematea¹³, baita bigarren belaunaldiko EPNa bera ere. Helburu honek identifikatutako beste ahultasun bati erantzuten dio: agiri horiek ez direla ia ezagutzen herritarren artean¹⁴.
- 4) Gatazken alerta goiztiarreko mekanismoak eta gatazkek modu baketsuan konpontzeko mekanismoak abian jartzea eta, horretarako, emakumeen giza eskubideen urraketak zaintzeko sistemak sortzea, emakumeak bitartekari gisa trebatzea eta gatazkek konpontzeko prozesuetan sartzea.
- 5) Talde armatuetan haurren derrigorrezko errekrutatze tasa murriztea, batez ere herrialdeko ekialdean, eta gatazken ondorioz desgaitasunen bat duten pertsonen laguntzea, batez ere gazteei.
- 6) Segurtasun zerbitzuen (Armada, Polizia eta Epaileak) erabakitzeko eremuetan emakumeen parte-hartzea handitzen laguntzea, “emakumeen eskubideen urraketak prebenitzeko segurtasun-berme” gisa¹⁵; horietan ez baitago ia emakumerik¹⁶.

---

13 Zabaldur beharreko tresna juridikoen artean, 1325 Ebazpenaz gain, Emakumeen Kontrako Diskriminazio Era Guztiak Ezabatzearen Konbentzioa (CEDAW) dugu; eta Giza eta Herri Eskubideen Afrikako Gutunean oinarrituta Afrikar Batasunak Afrikako Emakumeen Eskubideei buruz egindako Protokoloa, Maputoko protokoloa izenez ezagutzen dena.

14 Planak berariaz aipatzen ditu, alde batetik, agintari politiko, erlijioso eta ohiturazkoak eta, bestetik, desgaitasunak dituzten emakumeak, emakume indigenak eta neskak (RDCko Gobernuak, 2018: 29-30).

15 Adierazpen hau zehaztu daiteke. Dugarik gabe, ardura-postuetan emakumeen kopurua handitzeaz gain, segurtasuneko erakundeek eta erakunde judizialek egiturazko aldaketa sakonagoak behar dituzte prebentzio helburu hori betetzeko.

16 Bigarren belaunaldiko EPNa aipatzen du, 2018an, Armadako, Poliziako eta Epaileen agintaritzaren postuetan, hurrenez hurren, % 2,8, 6,7 eta 19,46 bakarrik zirela emakumeak.

- 7) Arma arinen eta kalibre txikikoen kontrola indartzea eta zirkulazioa murriztea; izan ere, horien biktime nagusiak emakumeak eta neskek izaten dira, janaria, ura, edo egurra biltzeko eguneroko lanak egiten dituztenean.

Prebentzio ardatzaren helburu espezifiko horietan ez dira aurreko Planak aipatzen zituen ehunekoak edo emaitza zehatzak agertzen. Are gehiago, helburu horietatik espero daitezkeen emaitzak oso modu orokor eta lausoan identifikatzen dira eta horrek horien jarraipena eta ebaluazioa zailtzen du¹⁷.

3.3. Babesa

Bigarren EPNarekin jarraituz, ardatz honen helburua gatazketan eta gatazka ostean emakumeen, emakume gazteen, haurren eta beste “pertsona kaltebera” batzuen eskubideak babesten direla bermatzea da, 8. eta 9. helburu espezifikoekin bitartez:

- 8) Emakumeen, emakume gazteen, nerabeen eta “pertsona kaltebera eta marjinalizatuen” (desgaitasunak dituztenak, indigenak, errefuxiatuak eta lekualdatuak) eskubideak errespetatzen direla bermatzea. Horretako, Planak honako hau aurreikusten du: operadore juridikoen (magistratuak, idazkariak, abokatuak) eta polizia, armada eta espetxe langileen gaitasunak eta ezagutzak indartzea; herrialde osoan auzitegiak osatzea sustatzea; gizon eta emakumeen premia espezifikoek erantzuten dieten espetxeak eta ziegak birgaitzea eta eraikitzea; herrialde osoan Gertuko Polizia ezartzea; trantsizioko justizia mekanismoak inplementatzea; eta, azkenik, emakumeak haien eskubideei buruz sentsibilizatzea.
- 9) Gatazkako eta gatazka osteko sexu-indarkeriaren eta emakumeen, emakume gazteen, nerabeen eta nesken eskubideen beste urraketa batzuen aurka borrokatzea. Bigarren belaunaldiko EPNak aitortzen du erronka handia dela justizia egitea eta sexu-indarkeriaren biktimei erreparazioa ematea. Hura da emakumeen eskubideen urraketa nagusietako bat eta zigorgabetasun maila altuena duena. Horri aurre egiteko, Planak egileak epaitzea eta zigortzea eta justizia auzitegiak giza baliabideez eta baliabide material egokiez hornitzea aurreikusten du¹⁸.

Helburu bi hauetan, berriz ere, espero daitezkeen emaitzak modu orokorrean adierazten dira, eta aurreikusitako jarduerak politikan eragitera eta sentsibilizaziora mugatzen dira (RDCko Gobernuak, 2018: 32-34). Halaber, sexu-indarkeriaren biktimei erreparazioa aipatzen den arren, ez da horri buruz ezer garatzen, ez ardatz honetan ez, ikusiko dugun bezala, hurrengoan (“errehabilitazioa”). Hori hutsune larria da, biktimek beren duintasun osoan errehabilitatzeko beharra baitago, eta horrek hartzen du sendakuntza fisikoa, psikosoziala eta sozioekonomikoa, indarrean dagoen EPNan jasotzen ez direnak.

---

17 Adibidez, “talde armatuetan, nesken ehunekoa murrizten da”, “Armada, Poliziako eta beste segurtasun-zerbitzu batzuetako emakumeen kopuruak gora egiten du” edo “arma arinen zirkulazioa murrizten da”.

18 Nazioko gobernuak tokiko auzitegiak herrialde osoan indartu beharra dagoela onartzen du, bereziki, gatazkan dauden eremuetan; eta, dagokionean, RDCn bertan sala mistoak sortu (nazionalak-internazionalak), biktimei nazioarteko justiziara hurbiltzeko.

3.4. Errehabilitazioa

Bigarren belaunaldiko EPNak aitortzen du berreraikitze arloan dauden erronkak izugarriak direla, eta tradizionalki gizonezkoen eliteari mugatu direla. Alabaina, emakumeen, emakume gazteen eta nerabeen ahalduntzea sustatzea lagungarria da epe laburrean egonkortasuna, aurrerapen sozioekonomikoa eta bake iraunkorra leheneratzeko, dio agiriak. Horretarako, azken bi helburu espezifikoak aurreikusten dira, hau da, 10.a eta 11.a, eduki honekin:

- 10) Genero dimentsioa gatazken kudeaketa eta konponketa baketsuan txertatzea, batez ere gatazka osteko garapen-programetan, gatazkaren biktima nagusiak diren eta kontuan hartzen ez dituzten pertsona horien premia espezifikoari erantzun ahal izateko. Horien artean identifikatzen ditu emakume gazte eta nerabeak, eta talde marjintatuak (desgaitasunak dituzten pertsonak eta emakume indigenak).
- 11) Emakumeen, emakume gazteen eta nerabeen ahalduntze sozioekonomikoa bermatzea, hura “berdintasuna lortzeko, pobrezia ezabatzeke eta hazkunde ekonomiko inklusiboa izateko bide ziurrena” baita. Emakumeek ekonomiari egiten dioten ekarpena arlo guztietan ematen dela azpimarratzen du EPNak: enpresetan edo nekazaritza ustiategietan, enpresari edo langile bezala, edota etxeko lan ez ordainduaren bitartez ere. Horregatik –dio planak– beharrezkoa da emakume gazte eta nerabeen hezkuntzako eta lanbide heziketako sistemara itzultzeko aukera ematea, haien gaitasunak handitzeko, eta mailegu ekonomikoak eskuratzeko aukera ematea, merkataritzaren, nekazaritzaren edo beste jardueren bitartez haien diru-sarrerak handitzeko aukera izan dezaten.

Azken ardatz honetan, helburuen eta emaitzen zehaztasuna oso eskasa da, berriz ere, eta horrek horien jarraipena eta ebaluazio zailtzen du.

4. Kongoko emakumeen erakundeek 1325 Ebazpenari eta haren inplementazioari buruz duten balorazioa

Hurbilketa desberdinetik bada ere, parte hartu duten emakumeen erakunde kongoar guztiek giza eskubideak eta, bereziki, emakumeen eskubideak babesteko eta sustatzeko helburua dute. Horrek esan nahi du guztiak borrokatzen direla generoaren arabeko indarkeriaren eta zigorgabetasunaren aurka, indarkeriaren biktima diren emakumeak laguntzeko eta emakumeen autonomia eta lidergoa eremu publikoan sustatzeko. Halaber, eta haien testuingurura kontuan hartuta, gehientzat bakearen eraikuntza lehentasuna da. Partekatzen dituzten jarduketa-eremu horiez gain, erakunde bakoitzean desberdinak diren beste batzuk daude, hala nola ingurumena, gobernantza eta demokrazia, antimilitarismoa, haurren eskubideak edo pobrezia aurkako borroka.

Ikerketan parte hartu duten zortzi erakundeetatik, gehienek (5) eremu geografiko nazionala dute eta, neurri txikiago batean, eskualde mailakoa (2) eta batek bakarrik du tokiko eremua (1). Ia guztiek (7) izan dute harremana nazioarteko lankidetzarekin, batez ere Europako lankidetzarekin, eta askok (6) euskal lankidetzarekin.

4.1. Ezaguera eta erabilera

Parte hartu duten erakunde guztiek “dezente” (6) edo “ondo” (2) ezagutzen dute 1325 Ebazpena. Halaber, egiten dituzten proiektuetan hura “sarritan” (3) edo “beti” (5) erabiltzen dute. Izan ere, guztientzat tresna “nahiko erabilgarria” (2) edo “oso erabilgarria” (6) da haien lanerako.

Emakumeen erakundeek EBS agendaren lau ardatzetan kokatzen diren jarduerak egiten dituzte: gehienetan “emakumeen aurkako indarkeria prebenitzea” (7), gero “emakumeen parte-hartzea sustatzea” (6) eta “emakumeak indarkeriaren aurrean babestea” (6), baita “indarkeria pairatu duten emakumeei errehabilitazioa eta erreparazioa eskaintzea” ere (5). Bi erakundeek “justiziarako sarbidea” eta “gizarte desparekotasunen aurkako borroka” gehitzen dituzte, hurrenez hurren.

1325 Ebazpenaren ezagueraren eta edukiaren azterketan sakontzean, erakundeek adostasun handia erakusten dute. Gehienek lanean erabili ahal izateko bezain ondo ezagutzen dute (6), Ebazpenak duen bake eta segurtasun ikuspegiarekin bat datoz (7), eta genero-harremanak eraldatzeko izaera aitortzen diote (7). Izan ere, ia guztiek (7) itxaropen positiboak dituzte haren inguruan.

Erakunde gehienentzat (6), 1325 Ebazpena genero, bake eta segurtasun arloan egiten duten lanerako tresna nagusia da. Izan ere, neurri handi batean uste dute Ebazpenak indartzen duela erakunde publikoetan eragiteko lana (6) eta gizarte zibilean eragiteko lana (6); haien lehentasunekin lotura estua duela (6) eta erakunde gisa indartzen dituela (5).

4.2. Ekintza Plan Nazionalaren parte hartzea

Kongoko emakumeen erakundeek Ekintza Plan Nazional bien (edo probintzialen eta tokikoen) lanketan izandako parte-hartzeari dagokionez, gehienek hori “handia” (5) edo “oso handia” (1) izan zela diote baina, biren esanetan, hura “bat ere ez” edo “oso txikia” izan zen. Planak sortzeko jardueren artean bi nabarmentzen dituzte: zabalkundea eta eragin politikoa. Alde batetik, erakunde gehienek (6) aipatzen dute EPNa honako hauen artean zabaltzen lagundu zutela (tokiko hizkuntzetara itzuliz ere): tokiko agintariak, oinarrizko erakundeak, herritarrak, oro har, eta emakumeak, bereziki. Bestetik, askok (5) eragin politikoa azpimarratzen dute, bai EPNaren garapen organikoan (haren jarraipena egiteko Idazkaritza Probintziala edo Gidaritza Batzordeen eraketa, adibidez) bai politika publikoak nazio mailan sortzeko (1325 Ebazpena Tokiko Garapen Planetan sartzea) eta nazioartean (EPNa sortzeko esperientziak partekatzea, adibidez, Madagaskarrekin).

Ekintza Plan Nazionalen inplementazioari dagokionez, erakundeek antzeko laguntza aipatzen dute Kongoko administrazio publiko desberdinetatik, horiek nazionalak (6), eskualdekoak (5) edo tokikoak (5) izan. Hala ere, erakunde bat bereziki kritikoa da eta, bere ustez, administrazio horiek ez daude benetan inplikaturik Planen inplementazioan.

4.3. Arau erreferenteak

RDCko emakumeen erakundeek genero, bake eta segurtasun arloko lanean dituzten arau erreferenteei dagokienez, guztiek onartzen dute, 1325 Ebazpenaz gain, arlo horretan beste tresna juridiko batzuk (nazioartekoak, eskualdekoak edo nazionalak) erabiltzen dituztela (ikus 1. taula).

1. taula. RDCko emakumeen erakundeek dituzten arau erreferenteak generoaren, bakearen eta segurtasunaren arloan ¹⁹
Tresna unibertsalak
1325 Ebazpena (8) Nazio Batuen Segurtasun Kontseiluaren beste ebazpen batzuk (6) ²⁰ Emakumeen Kontrako Diskriminazio Era Guztiak Ezabatzeiko Konbentzioa (4) Pekineko Adierazpena eta Ekintza Plataforma (1)
Eskualde mailako tresnak (afrikarrak)
Giza eta Herri Eskubideen Afrikako Gutunean oinarrituta Afrikar Batasunak Afrikako Emakumeen Eskubideei buruz egindako Protokoloa (Maputoko Protokoloa) (2) Laku Handien eskualdeko bakearen, segurtasunaren eta lankidetzaren aldeko Esparru Akordioa (2) Generoaren araberako sexu-indarkeriei buruzko Kampalako Adierazpena (2) Giza eta Herri Eskubideen Afrikako Gutuna (1) Afrika Australerako Garapen Komunitatearen Generoari eta Garapenari buruzko Protokoloa (1)
Tresna nazionalak
Parekidetasunari buruzko 15/013 Legea (3) RDCko Konstituzioa (2) Generoan oinarritutako indarkerien aurka borrokatzeiko Estrategia Nazionala (1) Familia Kodea (1)

Iturria: egilea.

4.4. Nazioarteko lankidetzaren eginkizuna

RDCko emakumeen erakundeek 1325 Ebazpenaren inplementazioan nazioarteko lankidetzaren lanari buruz duten balorazioari erreparatzen badiogu, guztiek uste dute horrek Ebazpena RDCn ezagutzea eta erabiltzea sustatzen lagundu behar duela. Horretarako argudio desberdinak erabiltzen dituzte baina hiru nagusitan sailkatu ditugu:

- 1) Oraindik bide luzea dago honi dagokionez: emakumeek erabakitzeko eremuetan parte hartzea, indarkeriak prebenitzea eta horien aurrean babestea eta eskubideak sustatzea. Eginkizun nagusia botere publikoei eta herrialdeko erakundeei dagokiela onartzen badute ere, nazioarteko lankidetzaren laguntza ezinbestekotzat jotzen dute.
- 2) Berdintasun formalaren eta benetako berdintasunaren arteko arrakala agerikoa da, hau da, tresna juridikoetan berdintasuna aintzat hartzearen eta emakumeen eguneroko bizitzan

¹⁹ Parentesi artean tresna bakoitza aipatu duen erakundeen kopurua agertzen da.

²⁰ Horien artean, aipatuena dira sexu-indarkeriari buruzko 2008ko 1820 Ebazpena eta Gazteei, Bakeari eta Segurtasunari buruko 2015eko 2250 Ebazpena.

gauzatzearen arteko tartez ari gara. Halaber, aipatzen dute, herrialdeko Konstituzioan eta Parekotasun Legean dauden beste xedapen batzuekin gertatzen den bezala, gobernuak 1325 Ebazpena bi Ekintza Plan Nazionalen bitartez txertatu duela, baina horiei aurrekontu nahikoa esleitu gabe eta behar bezala inplementatu gabe. Nazioko botere publikoen inplikazio faltari egiten dioten kritika argia eta partekatua da: “tresnak sinatzen dituzte horien edukia ezagutu gabe”, dio erakunde batek²¹. Horretan, hain zuzen ere, nazioarteko lankidetzak eginkizun garrantzitsua duela uste dute, hainbat administrazio gaiaren inguruan “hausnartzera behartzen” dituelako, batez ere nazio mailan.

- 3) RDCko administrazio publikoen borondate politiko eza eta jartzen dituzten baliabide urriak bezalako zailtasunak kontuan hartuta, 1325 Ebazpenaren inplementazioa giza baliabideak eta baliabide materialak eta ekonomikoak behar dituela uste dute eta, gaur egun, nazioarteko lankidetzaren laguntzarik gabe ezinezkoa dela horiek lortzea.

Nazioarteko lankidetzak 1325 Ebazpena RDCan aplikatzen nola lagun dezakeen galdetuta, emakumeen erakundeak ados daude bi ideia nagusitan. Lehenik, emakumeen artean hura ezagutzen eta bereganatzen lagundu beharra dagoela, batez ere “oinarrikoen” eta landa eremuko artean. Zabalkundeari dagokionez asko dago egiteko eta, hortaz, ekintza zuzenak proposatzen dituzte, hala nola gaitasun teknikoak indartzea (adibidez, nazioarteko lankidetzako proiektuetan generoari buruzko prestakuntzak eginez); Ebazpenaren edukia tokiko hizkuntzetara itzultzea, modu pedagogikoan eta kulturalki egokian²²; zabalkundean eta inplementazioan, emakumez gain, beste subjektu batzuk inplikatzea, hala nola gazteak edo talde kalteberak, prozesu horietatik kanpo geratu ohi direnak; eta, azkenik, gehien errepikatzen den neurria, tokiko emakumeen erakundeei laguntza ekonomikoa ematea, gizarte zibilaren eskutik 1325 Ebazpenaren hedapen handiagoa eta inplementazio hobea lortzeko.

Bigarrenik, nazioarteko lankidetzaren politikan eragin eta RDCko agintariei presioa ere egiten lan egin behar duela uste dute, herrialdeak genero-berdintasunaren eta EBS agendaren arloan hartutako konpromisoak bete ditzan. Justine Masikaren ustez, oro har, politikari kongoarren ez dute 1325 Ebazpena ezagutzen eta ez daude bereziki interesatuta genero-desparekotasunean. Adibidez, bere esanetan, tokiko agintariek maiz aipatzen dute horiek “emakumeen kontuak direla” eta bakarrik daude interesatuta 1325 Ebazpenaren horretarako baliabide ekonomikoak badaude²³. Parte hartu duten erakundeetako baten esanetan, “lankidetzari gehiago entzuten diote” eta, horregatik, funtsezko kanpo eragile bat izan daiteke prozesuan. Hortaz, Masikak dio emakumeen erakundeek espero dutela nazioarteko lankidetzak “emakume bakegileak laguntzea, haiek baitute bakearen eragile izateko gaitasuna”²⁴.

---

21 Iritzi berekoa da Eudoxie Nziavake, 2014an Ipar Kivun Emakumeen Mundu Martxaren ordezkaria izandakoa. Izan ere, bere esanetan, RDCko gobernuak ez du inolako arazorik nazioarteko tresnak berresteko, baina haren borondatea lausoagoa da neurriak zehaztu eta inplementatu behar direnean. *Elkarrizketa pertsonala* (zirion, 2018: 257).

22 RDCn 200 hizkuntza baino gehiago hitz egiten dituzte. Horien artean bakarrik kikongo, lingala, swahili eta tshiluba hizkuntzek dute ofizialtasun estatutua.

23 *Elkarrizketa pertsonala* (zirion, 2018: 258).

24 Alboan euskal GGKEak Justine Masikari egindako elkarrizketa:

www.alboan.org/es/actualidad/internacional/justine-masika-synergie-des-femmes-trabaja-para-facilitar-la-participacion

5. Ondorioak eta gomendioak

1325 Ebazpenari buruzko Ekintza Plan Nazional bat bere inplementazioa bezain garrantzitsua da, eta inplementazioa oso eskasa izan da Kongoko Errepublikan Demokratikoan. Neurri batean, hori RDCko agintarien jabetze eta borondate politiko ezaren ondorio da, izan ere, hura aplikatzeko arduradunak dira eta tokiko erakundeek baino ahalmen eta baliabide gehiago dituzte.

Bigarren belaunaldiko EPNa aurrerapauso bat da aurrekoarekin alderatuta honako zentzu hauetan: haren ardatzek eta helburu espezifikoek EBS agendakoengandik hurbilago daude (parte-hartzea, prebentzioa, babeseta eta errehabilitazioa) edo jarraipen eta ebaluazio tresna zehatzagoak aurreikusten ditu. Hala ere, inplementazio eta ebaluazio egoki bat lortzeko, espero diren emaitzak, adierazleak eta Planaren hamaika helburu espezifikoak betetzeko egingo diren jarduerak ondo zehaztu beharra dago. Hain zuzen ere, alderdi horiek oso modu irregularrean garatuta daude eta, oro har, oso orokorrak eta lausoak dira.

RDCko emakumeen erakundeek aho batez identifikatzen dute 1325 Ebazpena funtsezko tresna dela genero, bake eta segurtasun gaietan, bai tokiko agintariengan eragiteko eta presio egiteko bai emakumeen eskubideak herritarren artean sustatzeko. Halaber, emakumeen eskubideak babesteko nazioarteko, Afrikako eta nazio mailako beste tresna juridiko batzuk identifikatzen dituzte, 1325 Ebazpenaren osagarriak direnak eta, hortaz, hori bezain erabilgarriak ere.

1325 Ebazpena onartu eta RDCn lehenengo EPNa onartu zenetik, emakumeen erakundeak izan dira horren hedapena eta aplikazioa sustatu dutenak. Tokiko testuinguruetatik, lan eta borondate askorekin eta parte hartzeko modu inklusibo batean, erakunde horiek agintari publikoek utzitako hutsuneak bete dituzte, horien nagikeria, atzerapenak eta Ebazpenari emandako finantzamendu eskasa ikusita.

RDCko emakumeen erakundeek inplikazio handiagoa eskatzen diete herrialdeko agintariei eta nazioarteko lankidetzari ere. Azken honek 1325 Ebazpena zabaltzeko lana egin dezakeela uste dute, RDCn berdintasuna sustatzeko eta nazio mailako, probintzia mailako eta tokiko agintariengan eta aginte-maila desberdinetan (politikoa, ekonomikoa, erlijiosoa, ohiturazkoa, eta abar) eragiteko, hauek beren ardura har dezaten, 1325 Ebazpenari buruz duten ezagutza hobe dezaten eta hartaz jabetu eta babes dezaten. Horrekin batera, ezinbestekotzat jotzen dute nazioarteko lankidetzak emakumeen erakundeak laguntzen jarraitzeko konpromisoa hartzea. EBS agendak mundu mailan protagonismoa lortu duen heinean, nazioarteko lankidetzak gero eta bidelaguntza handiagoa eman die erakunde horiei. Baina, haien ustez, oraindik asko dago egiteko.

Aurrekoa kontuan hartuta, jarraian zenbait gomendio emango ditugu. Lehenik, RDCko gobernuari eta administrazio publiko eta agintari desberdinei (politikoak, erlijiosoak, ohiturazkoak, eta abar) gomendatzen diegu:

- 1325 Ebazpenaren edukia ezagutzea eta horretaz, EBS agendaz eta hura aplikatzeko sortutako bigarren belaunaldiko EPNaz jabetzea.
- Indarrean dagoen EPNan jasotako hamaika helburu espezifikoaren emaitzak, adierazleak eta jarduerak zehaztea. Lan hori EPNan bertan inplementazioa eta jarraipena egiteko identifikatutako egitura nazionalak egin dezakete, adibidez, Gidaritza Batzorde Nazionalak eta Idazkaritza Nazionalak.

- Hurrengo EPNa egiterakoan, elementu guztien bereizmena (bestek beste, helburu espezifikoak, espero diren emaitzak, adierazleak, jarduerak eta eragile arduradunak) ahalik eta zehatzena izatea, haren inplementazioari, jarraipenari eta ebaluazioari laguntzeko.

Bigarrenik, RDCn lan egiten duen nazioarteko lankidetzari honako hau gomendatzen diogu:

- RDCko agintari politikoengan eragiteko jarduera gehiago egitea, haiek 1325 Ebazpena, EBS agenda eta bigarren belaunaldiko EPNa hobeto ezagut ditzaten eta horietaz jabe daitezten.
- 1325 Ebazpena eta EBS agenda sakon ezagut dezaten, baita nazioarteko, eskualdeko eta nazio mailako genero, bake eta segurtasun arloko beste tresna juridiko batzuk ere, emakumeen erakundeen lanean erreferente direnak.
- RDCko emakumeen erakundeen gaitasun hauek indartzeko baliabide gehiago ematea; teknikoak (adibidez, proiektuetan sartutako genero arloko trebakuntzen bitartez) eta finantzarioak. Izan ere, haiek dira, egiatan, 1325 Ebazpena inplementatzen dela bermatzeaz arduratzen direnak.
- Emakumeen erakundeek 1325 Ebazpena zabaltzeko egiten dituzten jarduerak laguntzea, batez ere historikoki baztertuta egon diren gizarte-taldeen artean, hala nola “oinarriko” emakumeak eta landa eremukoak, gazteak, talde kalteberak eta talde etnikoak (azken hauek 1325 Ebazpenaren edukia ulertzeko, adibidez, tokiko hizkuntzetara modu kulturalki egokian itzuli beharko lirateke).

6. Bibliografia

Anderlini, Sanam Naragui (2011): “Translating Global Agreement into National and Local Commitments”. In Kuehnast, Kathleen, Chantal de Jonge Oudraat eta Helga Hernes (argtz.): *Women and war: power and protection in the 21st century*, United States Institute of Peace Press, Washington D.C., 19-36.

Gouvernement de la République Démocratique du Congo (2018): *Plan d'Action National de la mise en oeuvre de la Résolution 1325 du Conseil de Sécurité des Nations Unies, sur les Femmes, la Paix et la Sécurité, IIème génération*, Ministère du Genre, Enfant et Famille, Kinshasa.

– (2015): *Guide Pratique pour l'intégration des Résolutions 1325 y 1820 du Conseil de Sécurité des Nations Unies dans les Plans de Développement Local en RDC*, Ministère du Genre, de la Famille et de l'Enfant, Kinshasa.

– (2010): *Plan d'Action du Gouvernement de la République Démocratique du Congo pour l'application de la Résolution 1325 du Conseil de Sécurité des Nations Unies*, Ministère du Genre, de la Famille et de l'Enfant, Kinshasa.

Wright, Hannah (2015): “La 1325: ¿una herramienta útil para las activistas?”, *Por la paz*, 25, Institut Català Internacional per la Pau, Bartzelona.

zirion landaluze, iker (2018): *Desarme, desmovilización y reintegración de ex combatientes. Género, masculinidades y construcción de paz en la República Democrática del Congo*, Tirant Lo Blanch, Valentzia.

– (2017): “Activismo de las mujeres por la paz y la justicia transicional en Kivu Norte y Kivu Sur, República Democrática del Congo”. In Mendiá Azkue, Irantzu, Guzmán Orellana, Gloria eta iker zirion landaluze (argtz.): *Género y Justicia Transicional. Movimientos de mujeres contra la impunidad*, Hegoa Institutua, Bilbo, 271-313.

<https://publicaciones.hegoa.ehu.eus/es/publications/362>